

KÁROLYI SÁNDOR FŐISPÁNI TEVÉKENYSÉGE A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

Mint tudjuk, a megyei prothocollumok nem tartoznak a részletező levéltári forrástípusok közé. Arról azonban feltétlenül tájékoztatnak, mi foglalkoztatta az egyes időszakokban a vármegyék nemesi közösségét, kik és milyen hatékonysággal vettek részt az irányításban. Az alábbiakban Károlyi Sándor főispáni tevékenységét olyan adatokkal és következtetésekkel szeretném kiegészíteni – saját korábbi megállapításaimhoz képest is –, amelyeket a XVII. század végi Szatmár megyei közgyűlési jegyzőkönyvek sugallnak.¹ S noha ezek a tanulmányok csak adalékok mind a közigazgatás történetéhez, mind Károlyi közéleti szerepléséhez, mégsem lényegtelenek.

Amikor Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina temetése után visszatért Pozsonyba hivatali teendőihez, egy memorialében egyebek között arra hívta fel fia figyelmét, hogy – bár még nem adta át neki maradéktalanul a főispánságot – rendszeresen tartson kapcsolatot az alispánnal és a jegyzővel, s hogy a „Nemes Vármegye Törvényszékire, gyűlésére” menjen be.² Ha nem ismernénk Szatmár megye XVII. századi közgyűlési jegyzőkönyveit, azt hihetnénk, hogy ez az intelem, sőt utasítás a sokat megélt politikus-apa több évtizedes tapasztalataiból levont következtetése. A megyei prothocollumok azonban arról győznek meg, hogy a főispáni szerepről Károlyi már pályája kezdetén is így vélekedett. Mi több: ennek megfelelően cselekedett. Hacsak ideje engedte, jelen volt a köz- és törvényszéki gyűléseken, s távolléteinek zöménél kimutatható, hogy éppen a megye ügyeiben járt el.

Intézni való ügyek pedig szép számmal voltak. Szatmár megye lakossága még a XVII. század végén sem örülhetett felszabadultan a hódoltság felszámolásának, mert a Délvidéket és a Balkánt változatlanul birtokukban tartó törökök nem törődtek bele pozícióvesztésükbe. A kudarccal végződő Thököly-féle visszatérési kísérlet után is újabb török támadás híre riogatta a lakosságot, s néha rajtaütésekre is sor került. A keleti részek veszélyeztettségére hivatkozva, de a rebellisnek tartott régió sakkbantartása miatt is, a Haditanács a legtöbb katonát az északkeleti vármegyékben szállásolta el. Ennek következtében az érintett főispánok súlyos dilemmával szembesültek. Egyrészt tisztüknél fogva kötelesek voltak a központi kormányzatszervek utasításának végrehajtásáról gondoskodni, s ahhoz a szükséges feltételeket megteremteni, másrészt a megye érdekeit képviselni, hiszen a beszállásolás, amely önmagában is nagy megpróbáltatást jelentett a lakosság számára, szinte mindig együtt járt a katonaság visszaéléseivel. S mivel ezek fölött a parancsnokok általában szemet hunytak, sőt sokszor maguk sem voltak vétlenek, nem volt mindegy, hogy egy főispán milyen eréllyel és hatékonysággal tudott fellépni velük szemben.

¹ A jegyzőkönyvekre *Balogh István* hívta fel a figyelmemet és saját másolatában rendelkezésemre is bocsátotta azokat. Szívességét ezúton is köszönöm.

² *Éble Gábor*: Károlyi Ferenc gróf és kora. Bp., 1893. 165. o.

Károlyi Sándorral szerencséje volt Szatmár megyének. Nem csak a repartitiót és a dislocatiót intézte, hanem a császári parancsnokokkal való elszámolást és a panaszok közvetítését is. Bizonyítandó, hogy a reklamáció nem megalapozatlan, a vármegye gyűlése általában biztosokat küldött ki a járásokba, hogy kiadott kérdőpontok szerint végezzék el a visszaélésekkel kapcsolatos vizsgálatot.³ S hogy a kihágások „a jövőben megszűnjenek és eltávoztassanak”, a biztosokat rendelet kötelezte arra, hogy a vizsgálat eredményéről írásban nyújtsanak be jelentést a főispánnak.⁴ A kellően indokolt panaszokat a császári parancsnokok sem hagyhatták figyelmen kívül. 1692-ben pl. egy fent említett módon összeállított sérelemlista átvétele után Heissler tábornok is kénytelen volt megígérni, hogy a „Schlick ezred-féle kihágások ügyében” követeket küld majd a megyébe.⁵

Károlyi – fiatal kora ellenére – tisztában volt azzal, hogy célszerű a kéréseket ajándékokkal nyomatékosítani. Heissler generális is akkor vált igazán megértővé, amikor Szatmár, Kraszna és Közép-Szolnok megye 1000 tallért ígért neki. Az Önéletírásból is ismert történet a prothocollumokból még pontosabban rekonstruálható. Eszerint a congregáció 1692. június 19-én bízta meg főispánját, hogy vezessen delegációt Heisslerhez. Károlyi 1694. július 6-án, a megyei nemesség bagosi gyűlésén hirdette ki Heissler levelét, melynek értelmében 13 szatmári falu mentesült „mindenféle portiokivetés, szekérállítás alól 3 évi tartamra”.⁶ Arra vonatkozóan, hogy miért telt el két év az első megkeresés és a mentesség elnyerése között, nem adnak felvilágosítást a jegyzőkönyvek. Feltehető azonban, hogy a közbeeső időszakban Károlyi többször is tárgyalt a tábornokkal, s hosszas egyezkedés után alkudtak meg. Egy egy évvel későbbi jegyzőkönyvben arról olvashatunk, hogy Szatmár megye vezetése meghagyta Kraszna és Közép-Szolnok vármegyének, hogy Heissler tábornok „kegyességét megjutalmazandó”, az ígért 1000 tallér felosztása végett küldjön követeket Nagykarolyba a főispánhoz.⁷ Károlyi ezek után kereste fel Heisslert Erdélyben, nem csak az ígért beváltása, hanem – „a vármegye végső pusztulásának bejelentésével” – újabb mentesítés elnyerése céljából. Az útjáról tett jelentésből kiderül, hogy az 1000 tallérból a Szatmárra eső 500-at Apor István kincstárnoktól szerezte meg saját kötelezvénye mellett, s ezzel három esztendőre megmentette a vármegyét a beszállásolástól.⁸

Természetesen nem Heissler volt az egyetlen császári parancsnok, akit a megye Károlyi tudtával vagy éppen biztatására „megajándékozott”. Ez a gyakorlat olyan általános volt, hogy a megajándékozottak nem is csináltak belőle titkot, sőt levélben is követelték a nekik felajánlott ajándékot.⁹ Ám a megye sem engedett könnyen a zsarolásnak. Ha nem volt rá anyagi lehetősége, nem sietett ígértét teljesíteni. A konfliktus azonban mindig megoldódott valahogy. Nyilvánvalóan azért, mert mindkét fél tudta, hogy a köztük lévő ügylet voltaképpen

3 Nyíregyházi Állami Levéltár, IV. 4. 501/a. 9. k. Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. (A továbbiakban csak a dátumot és a helységet tüntetem fel.) 1692. április 29. Jánk.

4 1695. október 4. Gyarmat.

5 1692. május 19. Csenger

6 1692. június 19. Kiskeresztes; 1694. július 6.?

7 1695. július 26. Tótfalu

8 1695. október 31. Gyarmat

9 1692. május 19. Csenger

megvesztegetés, s hogy a konszenzus megteremtése közös érdekük. Amikor pl. Pálffy János reklamált, hogy a neki ígért 1000 aranyat nem kapta meg, a közgyűlés úgy válaszolt, hogy „méltóztassék türelemmel lenni”, mivel egyrészt 400 forintot már átadtak neki, másrészt a fennmaradt összeg kifizetését jelenleg a vármegye „elégtelen állapota meg nem engedi”.¹⁰ Ami természetesen nem azt jelentette, hogy a megye végérvényesen elzárkózott volna Pálffy kérésének teljesítésétől.

A vármegye számára szükséges összeget nem egyszer Károlyi kölcsönözte. A törlesztés általában elhúzódott és különböző formában történt. Hol természetben rőtta le tartozását a vármegye, hol felmentette a főispán egyes falvait a megyei adó fizetése alól,¹¹ de a legritkább esetben adta vissza a kölcsönt készpénzben.

Mivel a beszállásolásoknál (is) a portaszámot vették alapul, minden megye, megyén belül pedig minden település annak csökkentésére törekedett. Ebben a helyzetben egy főispán akkor látta el jól feladatát, ha egyrészt kiharcolta a portaszám, s ennek megfelelően az adóösszeg leszállítását, másrészt, ha a tényleges teherbíróképesség alapján rőtta ki a terheket. Károlyi így járt el. Többször is ért el engedményeket, s ha alkalomadtán eredménytelenül tért vissza Bécsből, vagy Pozsonyból, a vármegye vezetői akkor sem hibáztatták. Tudták, hogy nem ügybuzgalmával volt probléma. A feltétlen bizalomról több jegyzőkönyv is tanúskodik, utaljunk most csak egyre! Amikor 1698-ban „az egész vármegye közönsége nevében” megkérték Károlyit, hogy vállalja el az újabb bécsi követtséget egy, „a vármegye kebeléből tetszése szerint választott személlyel”, felhatalmazták, „hogy a vármegyét az időszerűtől beszámolástól mentesítse és amennyire lehet, jelentős könnyebbséget érjen el... 2000 tallérig a tartozó és érdemes helyeken ajándékokat adhat, ezt, a vármegye megígéri, hogy megfizeti.”¹² Mivel az út sikeres volt, két héttel később a közgyűlés köszönetet mondott főispánjának „azért a gondoskodásért, amelyet a megye könnyítése körül az illetékes helyeken tett.”¹³ A hála természetesen más módon is megnyilvánult. 1698-ban pl. a vármegye 300 köböl búzát s ugyanannyi árpát ajánlott fel a főispán megajándékozására. Nem tekinthető ajándéknak az a honorárium, amelyet Károlyi pozsonyi és bécsi útjai alkalmával kapott költségei fedezésére.¹⁴ Nem csak azért, mert ez bevett szokás volt,¹⁵ hanem mert a tényleges kiadások mindig nagyobbak voltak a kalkulálnál.

A megyére kirótt quantumot Károlyi maga osztotta szét.¹⁶ Mivel jól ismerte az egyes települések helyzetét, indokolt esetben teljes, vagy részleges mentesítést adott,¹⁷ ami persze azzal járt, hogy más helységeknek többet kellett vállalniuk. A lakosság azonban oly nagy szegénységben élt, hogy az átcsoportosítások ellenére is állandó volt a hátralék. Hogy ennek executióval történő behajtását elkerüljék,

10 1699. augusztus 29. Csenger

11 1693. augusztus 13. Szamosújlak; 1696. március 9. Gyarmat

12 1698. július 21. Szamosbecs; 1696. szeptember 27. Bagos; 1698. június 10. Csenger; 1700. június 12. Gyarmat

13 1698. augusztus 5. Csegöld

14 1698. február 26. Csenger

15 Amikor a 13 felvidéki vármegye Bercsényit választotta teljhatalmú követévé, költségei fedezésére 2000 tallért szavaztak meg számára *Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család.* 2. k., 113 o.

16 1694. február 13. Gyarmat; 1695. január 29. Gyarmat. 1695. szeptember 5. Gyarmat, 1695. november 23. Károly; 1695. december 5. Csenger; 1698. december 18. Csenger

17 1695. november 5. Gyarmat; 1698. szeptember 3. Csenger

ami a nép további megnyomorításával járt, a főispán – saját példájára is hivatkozva – szorgalmazta, hogy a fizetésektelen jobbágyok adósságának kiegyenlítésére „a földesurak szorítottassanak... katonai végrehajtás alatt.”¹⁸ Tárgyilagosan meg kell jegyeznünk, hogy amikor Károlyi megelőlegezte jobbágyai adóhátralékát, a szegénység iránti szánalom mellett, annál nyilván nagyobb nyomatókkal esett latba uradalmi autonómiájának és földesúri jogainak megvédése a vármegyével és kiváltképpen a beszállásolt katonasággal szemben.¹⁹

Az előbb említett határozat persze nem oldotta meg a hátralékkal kapcsolatos problémát. Még kevésbé mondható ez el arról a rendeletről, amelyben a közgyűlés, Károlyival az élen, megtiltotta a vármegyei tiszteknek a pénzbeli bírság kivetését, nehogy ezáltal a szegény népet még jobban megerőltessék. Ehelyett az engedetlen parasztok botozással és tömlőcözéssel való büntetését javasolták.²⁰ A nép kímélésének ez a sajátos, ráadásul nem is eredményes formája egyáltalán nem volt idegen a korszak mentalitásától. Felvilágosodás ide vagy oda, még az 1767-es Urbariumban is jelen van, mint a paraszti adózóképesség megőrzésének egyik eszköze.

Az állami terhek teljesítésének kényszere (is) azt kívánta, hogy a vármegye érvényt szerezzen a röghözkötésnek. Szigorú határozatokat hozott azok ellen a nemesek ellen, akikről kiderül, hogy megengedik jobbágyaik más falvakba költözését. Ezeket a földesurakat azzal fenyegették meg, hogy a jobbágyok távozása miatt keletkezett adóhátralékot az ő javaikból fogják behajtani.²¹ Egy másik jegyzőkönyv viszont olyan határozatot örökített meg, mely szerint a szökött jobbágyokra és armalistákra háruló adót arra a helysége terhelik rá, amelyik befogadta őket.²²

Mivel Károlyi aktívan kivette részét a közéletből, számára nem volt közömbös, kikkel kell együttműködnie. Hogy alkalmas személyek kerüljenek pozícióba, a főispán jelen volt a tisztújító közgyűléseken s érvényesítette befolyását a választásoknál. A tisztségviselőktől megkövetelte a lelkiismeretes munkát, mutasztás esetén következetesen szankcionálta őket. Határozat született például arról, hogy azok a szolgabírák, akik az engedetlen nemeseket nem büntették meg, maguk fizessenek büntetést.²³ Egy másik rendelet szerint, ha a szolgabírák nem szedik be időben a portiót, saját vagyonukkal fognak felelni érte, illetve ha hanyagságukkal kárt okoznak a megyének, 50 forint büntetéspénzzel sújtandók.²⁴

Károlyi azonban nem csak számonkért, hanem meg is védte a vármegyei tiszteket. Hivatalviselésének hatodik évében egy tisztújító közgyűlés megnyitásakor annak a véleményének adott hangot, hogy az alispánok és a szolgabírák azért nem tudják megfelelően ellátni munkájukat, mert a „vármegyében sokan vannak olyanok, akik őket nem ismerik el, sőt még ellenük szegülni sem félnek.” Ezeknek azt javasolja, hogy lássák be és bánják meg engedetlenségüket, vagy ha erre nem

18 1697. április 30. Csenger

19 1697. március 13. Bagos

20 1694. július 6. Bagos

21 1693. szeptember 23. Gyarmat

22 1694. november 17. Jánk

23 1690. december 30. ?

24 1693. április 15. Jánk

képesek, távozzanak, „maradjanak a vármegyén kívül és kedvükre válasszanak maguknak tisztákat.” Károlyi azt is felvetette, hogy mivel a szolgabírákat a kincstári jószágokban visszaszűrték, kénytelen lesz ezt a sérelmet orvosolni „teljes felhatalmazással, amelyet Ófelségétől kapott.”²⁵

Az adóbehajtással, a katonaság elszállásolásával és szállításával kapcsolatos teendők nem csak a legnagyobb gondot jelentették a vármegyei adminisztráció számára, hanem szinte teljes energiáját is lekötötték. Ennek ellenére Károlyi hatékonyan képviselte a megye nemességének és jobbágyságának érdekeit is. Amikor pl. Muraniczi Horváth János, Károlyban elszállásolt ezredes adóhátralék címén fő- és köznemesi jószágokat foglalt le, Károlyi mint törvénytelen eljárásnak ellene mondott és a vármegye vezetésével egyetértésben bizottságot küldött ki az elkobzott birtokok visszavételére.²⁶ De óvással élt akkor is, ha a parasztságot érte sérelem, sőt arra is volt példa, hogy pert indított a jobbágyokat megkárosító nemesek ellen.²⁷

Summa summarum: a vizsgált prothocollum azokat a túlélési technikákat dokumentálja, amelyeket a vármegye, élén Károlyival a körülmények szorításában alakított ki. Ezek alapján megállapítható, hogy a szatmári nemesség nem volt mindenbe beletörődő, engedelmes eszköze Bécsnek, hanem minden lehetőséget megragadott az adóterhek csökkentésére. Természetesen a lojalitás határán belül és addig, amíg rendi privilégiumai, köztük a legfontosabb, az adómentesség nem kerültek veszélybe.

A jegyzőkönyvek azt is tanúsítják, hogy Szatmár vármegyében a XVII. század utolsó esztendeiben semmilyen fontos kérdésben nem született döntés Károlyi nélkül. Az ifjú főispán rövid idő alatt felnőtt feladataihoz, s megyéje érdekeit már hivatala első évtizedében is eredményesen képviselte. Érdemleges segítséget nyújtott a vármegye tisztségviselőinek, akik részben ezért, részben mert megkövetelte tőlük Károlyi, maximálisan együttműködtek vele. Kapcsolatuk lényegét mi sem tudnánk találóbban jellemezni annál a mondatnál, amelyik az egyik közgyűlési határozatban olvasható: „a méltóságos főispán úr távollétében a nemes vármegye semmit sem tud határozni...”²⁸ A kijelentés ezúttal szó szerint értendő. A vármegye tisztjei nem azért, vagy nem csak azért fogalmaztak a fenti módon, mert így illett, vagy mert taktikáztak, hanem azért, mert valóban ez volt a helyzet, főleg a 90-es évek végén. A közgyűlés olyan ügyekben is elhalasztotta a döntést, amelyekben önállóan is állást foglalhatott volna.²⁹ A jelenséget persze nem nehéz megfejteti. Ha Károlyi szigora időnként kellemetlen percekot okozott is a tisztségviselőknél, hamar felismerték, hogy a főispán jelentősen megkönnyíti a dolgukat, s leveszi vállukról a felelősség egy részét.

Hogy a XVII. század végén a Károlyiéhoz hasonló főispáni tevékenység tipikus volt-e, vagy egyedi, csak a kortárs főispánok működésének ismeretében dönthető el biztonsággal. Ha abból indulunk ki, hogy az abszентizmus ekkor még nem volt általános jelenség, különösen nem az ország keleti részében, azt feltételezhetnénk,

25 1695. augusztus 22. Csenger

26 1692. november 4. Bágos

27 1698. január 30. Jánk; 1699. április 8. Bágos

28 1695. szeptember 5. Gyarmat

29 1699. január 28. Csenger; 1699. február 6. Szatmár stb.

hogy a főispánok Károlyihoz hasonló aktivitással igazgatták megyéjüket. Ám néhány körülmény óvatosságra int bennünket! Éppen a Szatmárral szomszédos Szabolcs megyei főispánokról (Forgách Zsigmond, Bernhardonovics Márton, Zichy István) tudjuk, hogy már a XVII. században is megbízottaikkal képviseltették magukat a congregációkon, s helyetteseik által gyakorolták jogaikat, függetlenül attól, hogy a megyében tartózkodtak-e vagy sem.

A hivatalból kételkedő történelemszben persze felvetődik a kérdés: nem azzal magyarázható-e Károlyi megyei ügyekben való aktivitása, hogy ambíciói kiélésének a Rákóczi-szabadságharc kibontakozásáig nem volt más tere? A gyanú azonban ez esetben megalapozatlan. Mert bármi volt is a motiváció: karriervágy, vagy hogy Szatmár megyében volt birtokos, tény, hogy Károlyi a főispáni tisztséget nem protokoll jellegű, hanem valóságos hatalommal és felelősséggel járó pozíciónak tekintette. A XVII. és a XVIII. században egyaránt. S ha a közgyűléseken, számos elfoglaltsága miatt, 1703 után ritkábban jelent meg, érdeklődése ekkor sem lanyhult a vármegye ügyei iránt. Nem csak a rendszeres tájékoztatásra tartott igényt, hanem – ahogy a megyei tisztviselőknek küldött instructiók sokasága tanúsítja – a véleménynyilvánításra is. A XVIII. században sem csak jelképes, hanem tényleges vezetője volt Szatmár megyének. Mindezek alapján úgy vélem, hogy Károlyi Sándort főispáni tevékenysége miatt is megilleti a halála évfordulóján rá emlékezők elismerése.